

Angielini itáliai várépítész család magyarországi térképészeti tevékenysége

PLIHÁL Katalin

DOI: 10.30921/GK.74.2022.5.2

Absztrakt: Az Angielini testvérek készítette térképek segítségével ismerhetjük meg a 16. század második felében a királyi Magyarország területének védelmére kiépített határvédelem (várak, őrhelyek stb.) több száz kilométer hosszú rendszerét. E helyen a dunántúli területvédelem két fontos várövezetének, a kanizsai és győri generalátus egybeszerkesztett térképének készítését vizsgáltuk. A kutatásaink alapján fény derült arra, hogy a két részletből összeállított új térkép illesztése topográfiailag jó. A részletek topográfiai pontossága ugyanakkor igen különböző.

Abstract: The maps created by the Angielini brothers help us to know the hundreds of kilometres of border defences (castles, guard posts, etc.) built to protect the territory of royal Hungary in the second half of the 16th century. This paper examined the creation of a combined map of the two important castle zones in this place of the Transdanubian territorial defence, the generalates of Kanizsa and Győr. This research made it clear that the joining of the two map extracts is topographically correct. However, the topographic accuracy of the two parts is very different.

Kulcsszavak: Nicolo Angielini, Natale Angielini, Paolo Angielini, Pálffy Géza, kanizsai és győri generalátus, szerkezeti vizsgálat, Ditio inter Mvra et Danubiv[m], Ditio inter Mvram et Danubiv[m], ÖNB Wien, Karlsruhe

Keywords: Nicolo Angielini, Natale Angielini, Paolo Angielini, Géza Pálffy, generalates of Kanizsa and Győr, structural analysis, Ditio inter Mvra et Danubiv[m], Ditio inter Mvram et Danubiv[m], ÖNB Wien, Karlsruhe

A magyar térképtörténet Pálffy Géza történész bécsi Kriagsarchivban folytatott kutatásáig csak Nicolo Angielinit tartotta számon, de ma már tudjuk, hogy egy időben két Angielini testvér is és egy unokaöcs is állt II. Miksa, vagy Károly főherceg szolgálatában.

Natale Angielini számára, – a rendelkezésünkre álló források szerint – a munkájáért járó jövedelmet 1557 és 1574 között a hadi fizetőmester (Kriegszahlmeister in Ungarn) utalta ki. Őt mint építőmestert (Baumeister) alkalmazták. Feladatainak elvégzése során több alkalommal megfordult az építés alatt lévő Kanizsa várában, a győri főkapitányság területén, majd a bányavidéki várak építési munkálatait ellenőrző bizottságok munkájában is részt vett. Élete delelőjén elnyerte a végvidéki főépítész posztját. Felesége 1574 júniusában II. Miksa császárhoz kegydíjért folyamodott, amit meg is kapott. Vélhetően Natale Angielini 1573 végén, vagy 1574 első felében halhatott meg. Munkája során alkalma volt az általa bejárt térségekről térképet készíteni.

Fia, Paolo Angielini szintén folytatta apja tevékenységét, várépítésként szolgált, és szintén térképeket készített (Pálffy 2011).

Nicolo Angielini (Natale öccse) magyarországi tevékenységéről az 1566

és 1577 közötti évekből rendelkezünk adatokkal. 1566-ban a győri táborozásról készült rajza nyomtatásban is megjelent. Testvérehez hasonlóan zsoldját a magyarországi hadi fizetőmestertől kapta. Ő is részt vett különféle várfelmérési bizottságok munkálataiban, és ő is térképet rajzolt az általa bejárt térségről. Sőt, adataink szerint egymás munkáit javították, frissítették. Neve később a rendelkezésünkre álló forrásokban 1577 után nem fordult elő, lehet, hogy visszatért hazájába, vagy esetleg elhalálozott (Pálffy 2011).

Az Angielini fivérek munkái – az egykori oszmán hódítások sújtotta térségek térképei, váralaprajzok, látképei – napjainkig tovább élnek. A 16. század második felében kiépített határvédelem (várak, őrhelyek stb.) több száz kilométer hosszú rendszere az ezt ábrázoló térképek segítségével kerülhet közelebb hozzánk. E művek az alábbiak:

- a horvát és szlávön végvidéki főkapitányság
- a Mura és a Duna között fekvő kanizsai és győri generalátus,
- a komáromi erődítmény hátorságát jelentő Csallóköz,
- a Garam mentén fekvő alsó-magyarországi bányavárosokat oltalmazó ún. bányavidéki végek,
- a felső-magyarországi főkapitányság.

E másolatok ma a bécsi, karlsruhei, drezdai és stockholmi gyűjtemények féltve őrzött kincsei.

A térképek vizsgálata¹

Mi e helyen a kanizsai² és győri³ generalátus területéről készített kéziratos térképek felhasználásával szerkesztett új mappa szerkezetét vizsgáljuk. E térképek címe (apró különbségtől eltekintve) nagyon hasonló: Ditio inter Mvra et Danubiv[m] és Ditio inter Mvram et Danubiv[m]. (1. ábra)

E térképek is keleti tájolással készültek, ezzel is jelezve azt, hogy az osztrák örökös tartományok védelmét szem előtt tartó bécsi hadvezetés miként szemlélte azt a határvideket, amelyik biztonságuk záloga volt. (2. ábra)

A Bécsben őrzött munkán az égtájak megnevezéssel, míg a Karlsruhéban található irányjelzővel szerepeltek⁴ (Pálffy 2011).

¹ Az általam használt módszer részletes leírását lásd Plihál Katalin: Giovanni Jacobo Gasparini kéziratos térképének szerkezete (Plihál 2021).

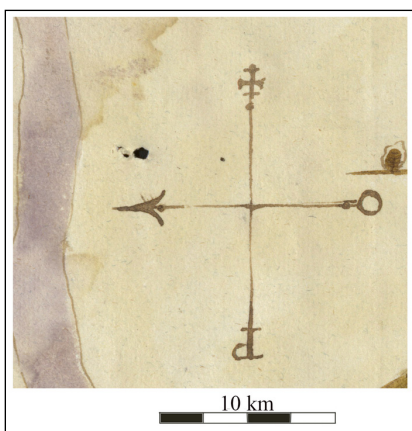
² E műből ma egy példányt ismerünk. Lelőhelye ÖNB Wien, Kartensammlung AB 9. C1

³ E kéziratos térképből ma példányt nem ismerünk.

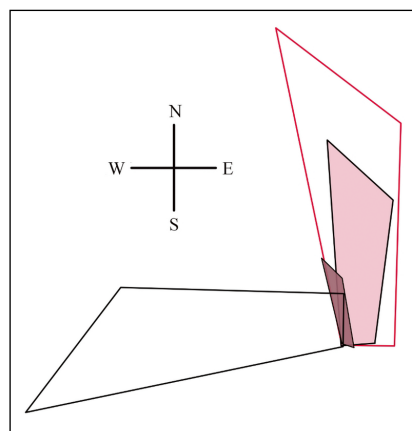
⁴ E másolatok készítésének lehetséges idejére vonatkozó adatok eltérőek.

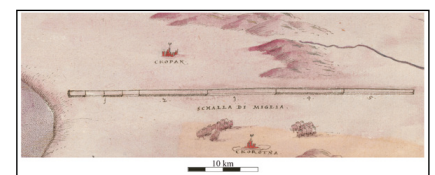
1. ábra. Címek összehasonlítása

2. ábra. A karlsruhei térkép irányjelzője

3. ábra.

4. ábra. Mértékléc

Az első, azaz felső sor pedig a lehető legkisebb pontokkal jelzi a mérföldek negyedét. Ha tudni akarod, milyen messze van egyik város a másiktól, úgy nyisd ki a körződet egyik várostól a másiktig, hogy mindkét köröcskében legyen benne...” Sőt a térképszerkesztő Angielini, kortársaihoz hasonlóan, azt is pontosan tudta, hogy az 1528-ban megjelent térkép tájolása milyen volt.

A nagyszerkezet vizsgálata alapján a részletek méreteinek összevetése alapján fény derült e mű méretarányára is, mivel a mértékléc alatti megírás (SCHALLA DI MIGLIA) annak megállapításhoz segítséget nem adott. Modern térképpel való összehasonlítás alapján a térkép méretaránya kb. 1:245 000 lehetett. (4. ábra)

A részletek szerkezeti vizsgálata

E vizsgálataink segítségével szeretnénk kideríteni azt is, hogy vélhetően a Nicolo Angielini által a Győri generalátus területéről rajzolt térkép hogyan készülhetett (Pálffy 2011).

Győr–Pápa–Csókakő–Tata⁶ (5. ábra)

A térkép nagyszerkezetének vizsgálata

Mi e helyen elsőként a Dunántúl térségének nagy részét ábrázoló térkép szerkezetét vizsgáljuk, annak érdekében, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy e mű hogyan készülhetett?

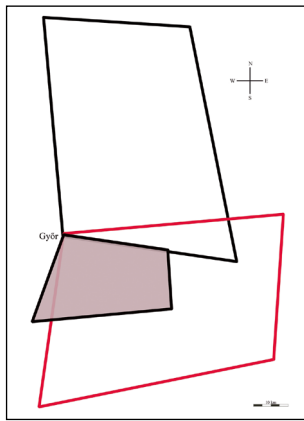
Szigetvár–Győr–Székesfehérvár–Pécs⁵ (3. ábra)

Vizsgálataink alapján – ahogy arról az e helyen szereplő kép alapján mi magunk is meggyőződhetünk – e mű úgy készült, hogy a térkép összeállítója a választott méretarányának megfelelően, egy korábban megjelent térképről „alappontokat” emelt át. Azokhoz igazította az általa használt források topográfiai tartalmát. Nyilván

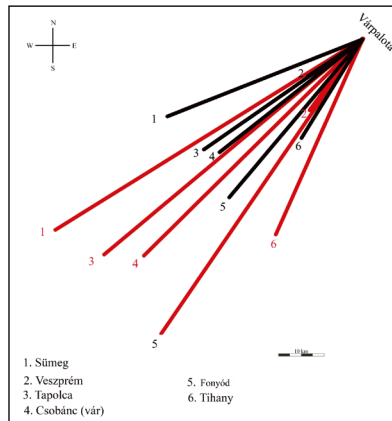
nemcsak a fent látható részleten szereplő négy pontot, hanem többet is átvehetett, segítségükkel alakítva ki az új térkép szerkezetét, amelybe utóbb behelyezte azt a topográfiai tartalmat, amit megjeleníteni kívánt. Az a mű, amelyet talán Nicolo Angielini e célra használhatott az a Tabula Hungarie volt. A kortársak tudták, hogy a Tabula Hungarie helyszíni bejárással, egységes elvek alapján készült Magyarországról és társországoiról. A Tabula Hungarie-n szereplő német nyelvű megírásban az alábbiak is olvashatók: „Ezen térképen le van rajzolva egész Magyarország, és a rajta elhelyezett skála mértani módon mutatja meg, vagyis zsinór-mérték szerint, hogy hány német mérföldnyire fekszik egyik város a másiktól, hasonlóképpen a kastélyok, falvak és helységek stb. A két vonal között a középső soron mutatattik meg, mely hosszúságú egy német mérföld, a skála alsó sorában pedig a mérföldek számjegyek által jelöltettek.

⁵ Fekete színnel jelölve az eredeti kéziratok térkép kijelölt részlete, piros színű az előbbi részlet északi irányba beforgatott változata, rózsaszínű keret ugyan azt a területet egy 400-ezres modern topográfiai térképen ábrázolja, míg a sötét színnel kitöltött négy-szög a vizsgált területet a Tabula Hungarie térkép alapján jelöli.

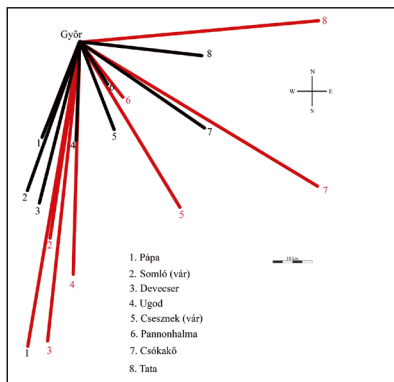
⁶ A fekete keretes részlet az eredeti, a piros keretes az északi irányba beforgatott, míg a szürke színnel kitöltött mai modern térképről való. A lépték minden ábra esetén a kéziratok térképre vonatkozó.

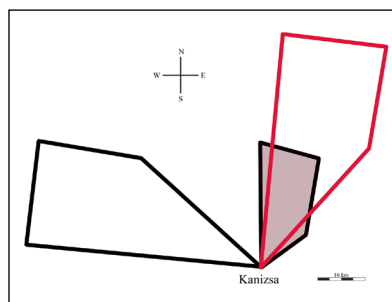
5. ábra.

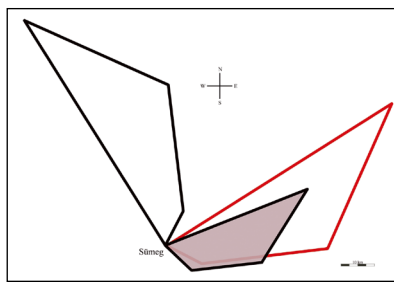
8. ábra.

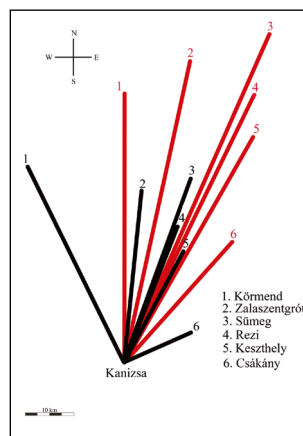
6. ábra.

9. ábra.

7. ábra.

10. ábra.

E részlet az északi irányba beforgatott változat, és a hasonlításul szolgáló modern térkép részlete sem alakjában, sem az irányokban nem hasonlít egymásra. Ezért a fentiek alapján nagy biztonsággal kizárható az a feltételezés, hogy e mű helyszíni térképezés nyomán készült volna.

Győr vára és a környékén ábrázolt települések irányai és Győr várától való távolságai szintén a fenti megállapításunkat erősítik.⁷ (6. ábra)

Sőt e részlet méretaránya a Rába folyótól kezdődően Pápa és Várpalota várai alkotta képzeletbeli vonaltól északra eső területen inkább kb. 1:250 000 körülinek bizonyult.

⁷ A fekete színű vonalak modern, míg a piros színűek a vizsgált térképre vonatkoznak, és minden hasonló ábra esetén ez a színelvétel.

Sümeg-Várpalota-Tihany-Tapolca (7. ábra)

Az északi irányba beforgatott részlet és a modern térkép részlete alakjában és irányában nagyon hasonló. Ezért igazolhatónak látjuk azt, hogy valamely várból, vagy várakból a helyszínen gyűjtött, az egyes településekre és/vagy várakra vonatkozó irány- és távolsági adatokat használták. (8. ábra)

A fent tett megállapításunkat erősíti az is, hogy Várpalota környezetében lévő várak távolsági adatai és azok irányai feltűnően jók. Ez nem meglepő, mivel Székesfehérvárt 1543. szeptember 3-án az ostromló török seregek elfoglalták. Palota vára vette

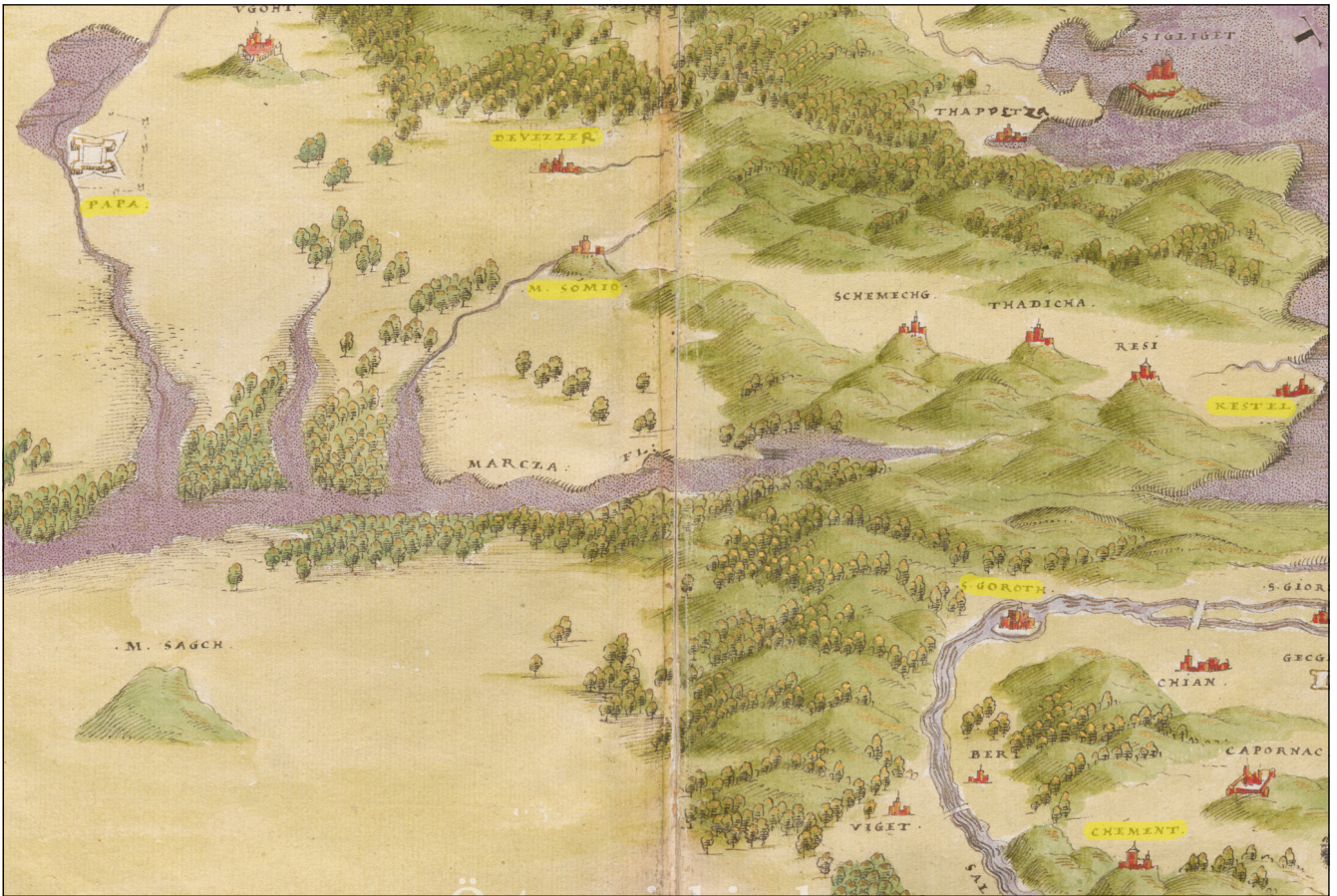
át a Balaton-felvidéken épült végtáborok feletti felügyeletet és e terület védelmét, ezért ők a fenti térség topográfiai viszonyait bizonyosan és jól ismerhették.

Kanizsa-Kapornak-Keszthely-Kiskomárom (9. ábra)

E térképet Natale Angielini készítette, miután Szigetvár 1566-os elvesztése után sürgősen új végtáborvonalat kellett kialakítani és kiépíteni, mivel e vár eleste egyben a Balatontól délre fekvő országrész elvesztését is eredményezte. Ugyanis az addig létrejött területvédelmi rendszer legfőbb jellegzetessége éppen az volt, hogy egy-egy jelentősebb vár és a körje szervezett kisebb várak együttesen nyújtsanak védelmet a térségben élők számára.

E részlet északi irányba beforgatott alakja, illetve a modern térképről származó, irányában és alakjában igen hasonló, tehát ez esetben is úgy tűnik, hogy igazolni tudjuk a helyszíni adatgyűjtést. (10. ábra)

A frissen végtáborra és a térség fővárává előlépett Kanizsa esetén a Kanizsa folyó völgyében helyet foglaló települések távolsági adatai régtől ismertek voltak, míg e vártól távolabb elhelyezkedő véghelyekre vonatkozó távolságok és irányok ismerete látványosan több hibával terhelt. A zalai és a somogyi dombvidék, valamint a Kanizsa-patak mocsaras völgye és az ott található középkori eredetű kis várak rendszere szintén alkalmas lehetett arra, hogy azokat egy fővár kijelölését követően a győri végtáborhoz hasonló rendszerbe szervezzék. Az új fővár Kanizsa lett, ugyanakkor a Kanizsa-patak völgyében egy korszerű vár felépítése sok nehézségbe ütközött, miközben a terület védelmét is meg kellett oldani. E térség első részletes áttekintő térképét a rendelkezésünkre álló adatok szerint Natale Angielini készítette; az 1560-as évektől kezdődően e térség várainak korszerűsítési és várfelmérési munkálataiban is részt vett (Pálffy 2011). Az új végtábor térképének lehetséges készítési ideje 1568 tavasza utáni időre tehető, a Nádasdy családtól ekkor került királyi kézre Kanizsa és tágabb környéke. Az új építésű korszerű Kanizsa-vár lett a kanizsai

11. ábra. A két térkép illesztése

13. ábra.

végvidéki főkapitányság központja. Kanizsa várának alaprajza e térképen ötszög alakú, ahogy az Giulio Turco itáliai várépítész tervrajzán is szerepelt. E mappáját Natale Angielini a

Haditanácsnak is benyújtotta, munkájáért 20 forint jutalmat kapott (Pálffy 2011). E térképészlet méretaránya a részletes szerkezetvizsgálataink alapján kb. 1:240 000 lehet.

A két fent bemutatott térkép illesztésének lehetséges sávja
Az általunk vizsgált települések, vagy várak szövegtkiemelővel jelölve. (11. ábra)

E részlet északi irányba beforgatva. (12. ábra)

A két térkép csatlakozásának lehetséges sávjáról árulkodhat ez az összehasonlítás, amelyen a részletek irányai e térségben sokkal nagyobb eltérést mutatnak, mint ahogy azt más részletek vizsgálatánál korábban észlelhettük.

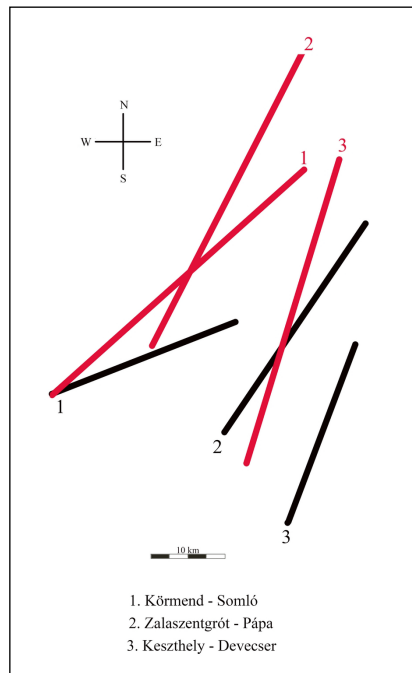
A topográfiai tartalom összehasonlítása

A Balaton és tágabb környezete (13. ábra)

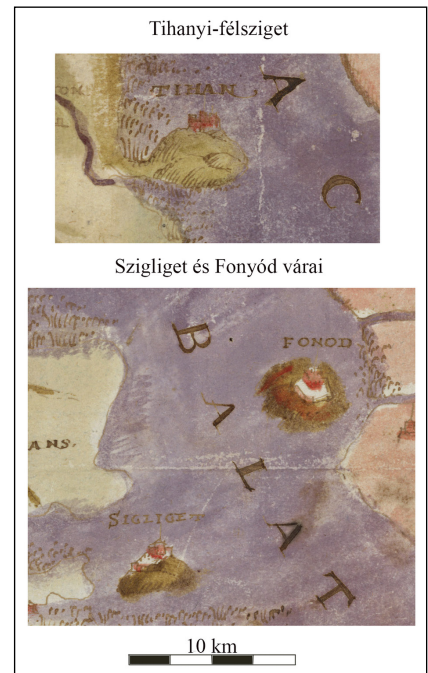
A Balaton alakját segítségül hívva láthatjuk azt is, hogy e két térkép méretaránya azonos, de a lapok méretei kissé eltérők.

Tihanyi-félsziget és az ott található vár, valamint Szigliget és Fonyód várai. (14. ábra)

A Tihanyi-félsziget helye és alakja topográfiailag helyes. Míg a Balaton mellett a vulkanikus dombokon emelt várak – Szigliget és Fonyód – a térképezés idején a tő magas vízállása miatt szigetként tűntek fel.

12. ábra.

14. ábra.

Térképrajzolási és/vagy másolási pontatlanságok a két gyűjteményben található térképeken.

Rába és a Rábca folyók és tágabb környezete (15. ábra)

A Bécsben őrzött példányon (bal oldali kép) a Répce (Fl. Rabnitz) és a Rába folyók névvel szerepeltek, míg a karlsruhei példányon (jobb oldali kép) e folyók név nélküliek. Ugyanakkor feltűnően különböző Győr várának és környékének ábrázolása. A bécsi példányon Győr vára mellett sáncok láthatók, amelyek az 1566-os⁸ táborozásra utalnak. Más részről e térképek feltűnően kevés települést jelöltek a mai Sokorói-dombság térségében.

15. ábra.

⁸ Augusztus 5-én I. Miksa magyar király és német-római császár a Bécs elleni lehetséges oszmán támadás elhárítására nemzetközi (magyar és német birodalmi) haderő (kb. 50 ezer katona) élén táborba szállt. Majd e sereg dolgvégezetlenül, októberben feloszlott, mivel I. (Nagy) Szulejmán vezette sereg Szigetvárt vette ostrom alá, amelyet el is foglalt. Más részről a szultán az ostrom alatt életét veszítette, a táborozás során a megajánlott birodalmi segély felhasználásra került, ám e táborozásnak semmiféle katonai haszna nem lett. In <http://szigetvar.hu/var/1566-28-t%C3%A1bor-eloszl%C3%A1sa> Nicolò Angielini rajza a győri táborozásról nyomtatásban is napvilágot látott. In <https://www.academia.edu/22803984/>

16. ábra.

További eltérések⁹ (16. ábra)

E különbségek is csak részben tekinthetők a másoló által vétett hibának.

Többször a Bécsben őrzött példányon (17. ábra)

Többször a Karlsruheban őrzött példányon (18. ábra)

Komárom vára a magyar végvárak között sajátos és speciális helyzetben

17. ábra.

volt, mert az ott állomásozó magyar nasszados katonaság, a dunai folyami flottával Bécs város védelmét látta el a 16. és 17. századokban.

A két önálló térkép, amely a kanizsai és a győri főkapitányság területét első alkalommal ábrázolta egy térképpé alakítva, Nicolo Angieleini munkája nyomán 1572 körül készülhetett el.

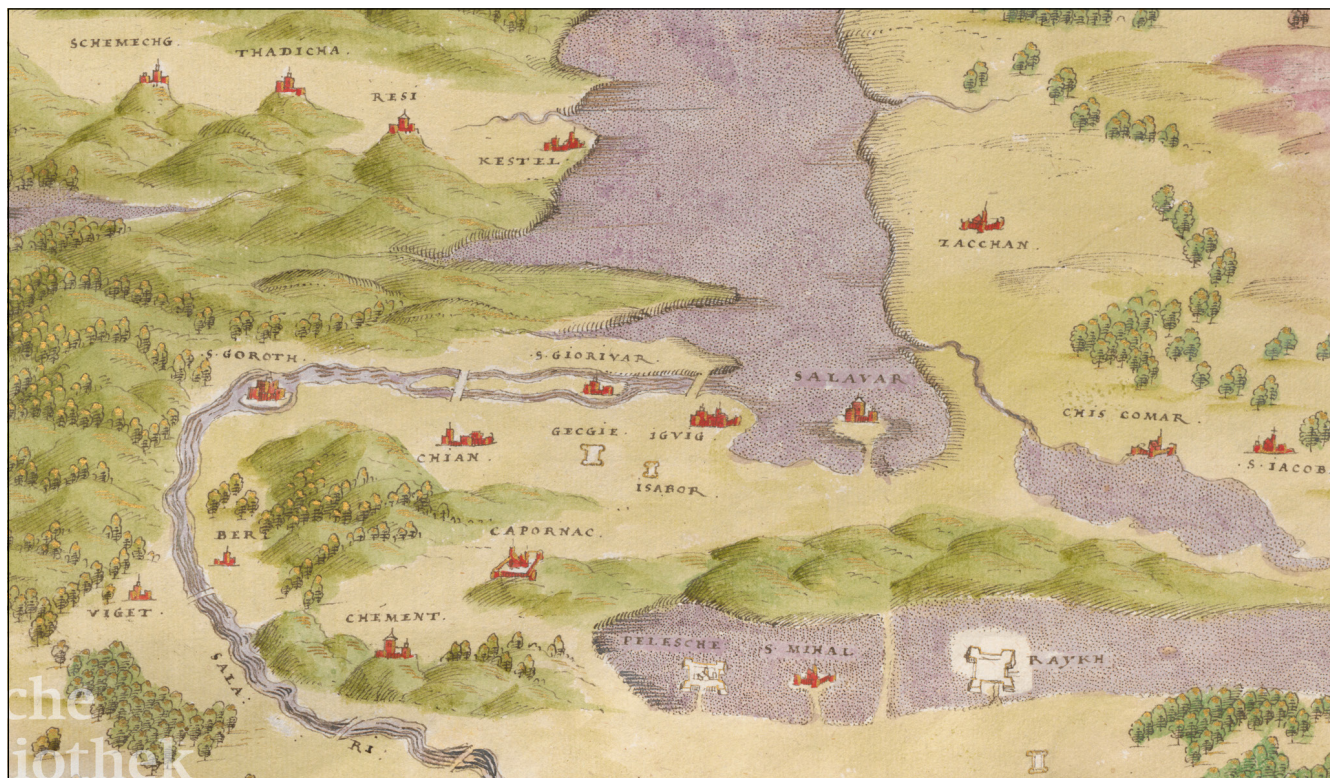
A lehetséges készítés időpontjának meghatározásában segítségünkre voltak e térképen azok az alaprajzzal szereplő palánkvárak, amelyek felmérésére először 1572 körül került sor. Ilyen várak és őrhelyek voltak például az alábbiak is: Isabor,¹⁰ Gétye, Pölske,

18. ábra.

és [Felső]Rajk (Pálffy 1995). (19. ábra) A fenti palánkok elsődleges feladata nem a területvédelem, hanem az oszmán hódító csapatok szemmel tartása, illetve Kanizsa várának főkapitánya számára információk gyűjtése és azok továbbítása volt.

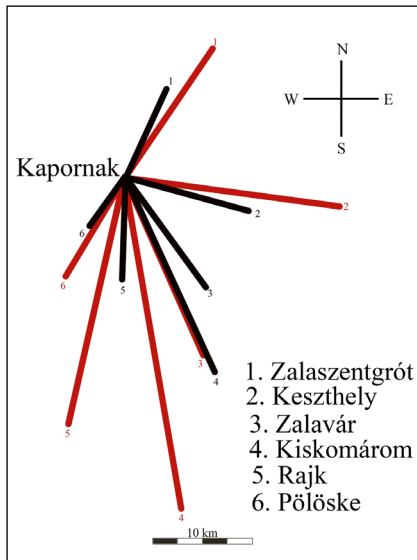
Szigetvár eleste után a Balaton déli térségében a hódítók számára a ma 76 sz. útvonal kínálta a legrövidebb útvonalat Zala vármegye északi térségeinek, valamint a gazdag osztrák örökös tartományoknak az elérésére is. E térképbe utólag beillesztett várak, palánkok Thury főkapitánysága idején létesültek. Ahogy az az alábbi

19. ábra.

⁹ A bal oldali képek a bécsi, míg a jobb oldaliak a karlsruhei gyűjteményben található térkép részletei.

¹⁰ Isabor. E palánkvár a mai Pacsa település volt. Isabor pusztafalu palánkvárát Thury még Pirszisz Ali szigetvári új szandzsákbég érkezése előtt emeltette. Az 1579-es városleírás szerint egy árokkal és tapasztott palánkkal körülvett egykori templom volt.

20. ábra.

képen is látható, e bővítményeknek nincs szoros topográfiai kapcsolata a térképen ábrázolt térséggel. (20. ábra) Vizsgálataink során – úgy a távolságokban, mint az irányokban – a térkép más részleteihez képest jelentősebb eltéréseket észleltünk.

E mappa szép és jól áttekinthető, hasznos segítsége lehetnek a döntéshozóknak, akik a térképen ábrázolt térségek katonai védelmének kiépítéséért, fenntartásáért tartoztak felelősséggel.

Valószínűleg a térképészeket elkísérő festő feladata éppen az is lehetett, hogy a plasztikus domborzatábrázolással és vízrajzi körülmények pontos bemutatásával (különösen a vizenyős térszinek kiemelésével) segítse a térképén látottakat értelmezni.

A távolsági adatoknak és a térképen szereplő települések, várak, vagy örhegyek neveinek pontossága a térképra-jzoló segítő személy, vagy személyek helyismeretétől függött.

A mai fogalmaink szerint Nicolo Angielini térképe méretaránya alapján általános topográfia térképnek tekinthető.

Összefoglalásul megállapíthatjuk azt is, hogy ha csak a Karlsruheban

őrzött példány alapján végezhetjük volna vizsgálatainkat, úgy ma tanács-talanok lennénk annak a kérdésnek megválaszolásában, hogy e Dunántül-térkép két részletét e mű összeállítója hogyan illeszthette ily pontosan össze. E mű nagyszerkezeti vizsgálatának eredménye kétségtelenné tette azt, hogy a két részletből összeállított új térkép topográfiai pontosságának forrása az 1528-ban megjelent Tabula Hungarie lehetett. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy Angielini vélhetően az 1566-ban Bécsben megjelent Zsámboky kiadású Tabula Hungarie változatot használhatta.

Ami az események valódi hátterében volt

Az 1568. február 17-én Drinápolyban¹¹ aláírt békében a két birodalom képviselői megpróbálták írásban is rögzíteni azt, hogy a magyarországi várak közül melyek kerültek a hódítók kezére, és melyek maradtak meg a király kezén (V. Molnár). Ez a „határ” lényegében 1570-től 100-130 kisebb-nagyobb vár láncolatából állt, és azt esetenként kisebb örhegyek sűrű hálózata egészítette ki.

Zala vármegye területének oltalmazása az e helyen vizsgált térképek készítésének idején Thury György [1519?-1571] kanizsai főkapitány mindennapos teendői közé tartozott. A gyorsan emelt új palánkvárak őt a területvédelem feladatainak ellátásában segítették, ha úgy tetszik az érvényben lévő béke megsértése mellett Thury így is vállalta azok létesítésének kockázatát. Természetesen ily engedély nélküli várépítkezéseket a hódítók is gyakran folytattak.

¹¹ Az aláírásakor 8 évben határozták meg időtartamát. A kétfelől is adózó falvak jobbágyaira vonatkozóan elrendelték, hogy mind a török, mind a magyar birtokosok elégedjenek meg az előírt adóösszeg felével, mert különben ezek a területek elnéptelenednek.

Az érvényben lévő béke ellenére mindkét fél részéről sor került falvak kényszerű hódoltatásaira is, azért létrejött egy további, a két birodalmat egymástól elválasztó második, „szürke” határsáv is. Ez utóbbi térségekben élők még a „békék” idején is fegyverek árnyékában töltötték mindennapjaikat. Ezért e „nyitott határ” megfelelt az egymással szemben álló felek érdekeinek, mivel az egyes várak kapitányai időről időre kihasználták a „határtalanságból” adódó lehetőségeiket, így növelve bevételeiket. (Czigány 2018)

Irodalom

Czigány István 2018. A „nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16–17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól. Szegedi Tudományegyetem, Aetas, 33. kötet 4. sz. pp. 67–77.

Pálffy Géza 2011. A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini várépítész-család rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években. Magyar Országos Levéltár Budapest, pp. 14–21., 22–25., p. 42., 46., pp. 56–63.

Pálffy Géza 1995. A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények, Budapest 108. évf. 1. sz. p. 170.

Plihál Katalin 2021. Giovanni Jacobo Gasparini kéziratos térképének szerkezete. Geodézia és Kartográfia. 73. évf. 2. sz. pp. 19–23.
DOI: 10.30921/GK.73.2021.2.3

V. Molnár László: A „törökök réme”. Thury György halálának 450. évfordulójára. In <https://www.zemlenimuzeum.hu/de/muzeumi-blog/90-v-molnar-laszlo-atorokok-reme>

Dr. Plihál Katalin
térképtörténész

plihal1948@gmail.com

Tájékoztatjuk kedves olvasóinkat, hogy a Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság programjairól, híreiről rendszeresen tájékozódhatnak honlapunkon is.

www.mfttt.hu

MFTTT vezetősége

